

**Svatopluk Čech:
Pravý výlet pana
Broučka do Měsíce
(1886)**

Michal Fránek

Lektorovali:

prof. PhDr. Dagmar Mocná, CSc.,
Katedra české literatury PedF UK, Praha

Bc. Ondřej Vojtíšek,
Gymnázium Voděradská, Praha

Vydávání *České knižnice* podporuje Akademie věd ČR
jako součást programu Strategie AV21.

Semináře České knižnice přináší komentáře k jednotlivým svazkům vydaným v *ČK*. Jsou určeny studentům vysokoškolských a středoškolských literárních seminářů, resp. jejich vyučujícím. Komentáře, jejichž rozsah je mezi 10 a 20 stranami, jsou založeny na rozboru konkrétních textů pocházejících obvykle z uceleného souboru (tj. jedné sbírky, jednoho dramatu apod.). Struktura *Seminářů* kopíruje strukturu ústní maturitní zkoušky z češtiny (literárněhistorický kontext díla, literární žánr, kompozice, témata, čas a prostor, vypravěč / básnický subjekt, jazyk, styl a básnické prostředky).

Semináře navazují na publikace *Rozumět literatuře, Česká literatura 1945–1970, Český Parnas* nebo *Slovník básnických knih* vzešlé z Ústavu pro českou literaturu AV ČR. Chtějí poskytnout výchozí materiál k dalšímu zpracování (konkrétní vyučovací hodina, seminární práce apod.).

Semináře jsou posuzovány dvěma lektory (teoretikem a praktikem) a redakčně zpracovány.

Verze publikace: **XI/2017**

Volně ke stažení na:
www.kniznice.cz

Vydal
Ústav pro českou literaturu AV ČR, v. v. i.,
Na Florenci 1420/3, 110 00 Praha 1,
www.ucl.cas.cz,
v Praze roku 2017
jako 9. svazek edice *Seminář České knižnice*.
Redigovala Petra Hesová.

© Ústav pro českou literaturu AV ČR, v. v. i., 2017
Edici *Seminář České knižnice* řídí Robert Kolár.

Svatopluk Čech: Pravý výlet pana Broučka do Měsíce (1887)

V České knižnici vyšel jako svazek č. 86 soubor *Výlety pana Broučka* Svatopluka Čecha (2016, ediční příprava a komentář M. Topor), který vůbec poprvé obsahuje všechny Čechovy prózy, jejichž hrdinou je pražský měšťan Matěj Brouček. Pro *Seminář České knižnice* vybíráme prózu *Pravý výlet pana Broučka do Měsíce*, jež vznikla podstatným rozšířením a přepracováním časopisecké verze *Výlet páně Broučkův do Měsíce*, otištěné v *Květech* roku 1886.

Kontext

Svatopluk Čech (1846—1908) náležel ve své době k předním tvůrcům generace, tradičně označované jako ruchovsko-lumírovská. Toto pojmenování do jisté míry vystihuje odlišnost požadavků, které tzv. „škola národní“ a „škola kosmopolitní“ kladly na uměleckou tvorbu, poněkud však zastírá společné rysy jejich poetiky, pro něž je v současné literární vědě znovuprosazován zastřešující pojem parnasismus (Haman—Tureček 2015). Čechova poezie se vyznačuje pečlivým cizelováním veršů, rétoričností a dekorativní malebností, jak to odpovídá dobové parnasistní poetice (Tureček 2015b). Jeho básnické skladby se z dobového průměru vymykají mimo jiné také polymetričností, po Máchovi nejvíce v české poezii 19. století (Červenka—Sgallová 2015: 315).

Dobově nejprestižnější část jeho rozsáhlého díla tvoří historické eposy (*Adamité, Václav z Michalovic, Dagmar* aj.), veršované idyly (*Ve stínu lípy* aj.), politicky angažovaná lyrika i epika (zejména *Jitřní písně, Nové písně, Písně otroka* a cenzurou zabavený *Lešetínský kovář*) a alegorické skladby (*Evropa, Slávie, Pravda* aj.). Díky nim autor získal etiketu básníka-věštce (Krejčí 1975 [1946]) a byl pokládán za zosobnění češtví, k čemuž symbolicky přispělo i jeho příjmení. Druhou část díla představuje humoristická a satirická tvorba, jež zahrnuje jak poezii (např. *Petrklíče, Šotek, Hanuman, Kratochvilná historie*

o ptáku Velikánu Velikánoviči), tak většinu rozsáhlejší i drobné prózy a fejetonů.

Své prózy psal Svatopluk Čech často s ohledem na širší čtenářské vrstvy (nemalá část z nich vyšla ve fejetonní rubrice *Národních listů*), jejich cílem bylo čtenáře pobavit a zároveň vychovávat ve vlasteneckém duchu. Častým cílem Čechových satir byly české literární a společenské poměry, zvláště nekulturnost obecenstva, profesorská pedanterie literární kritiky či produkce brakové literatury.

Mezi jeho prózami vynikají tzv. broučkády, volná série příběhů o podivuhodných výletech Matěje Broučka, pražského měšťana a majitele činžovního domu na Starém Městě. První příběh o svém hrdinovi publikoval autor skrytý za pseudonymem časopisecky v *Květech* roku 1886 pod názvem *Výlet páně Broučkův do Měsíce. Cestopisné črty od B. Rouska* v sedmi pokračováních. Poslední z nich obsahuje doznání, že se autor stal obětí Broučkovy mystifikace, a varování spisovatelům před měsíčními tématy. Pro knižní vydání, jež vyšlo o rok později s ilustracemi Viktora Olivy, autor svůj satirický cestopis podstatně rozšířil a zásadně přepracoval. Od Rouskovy „měsíční slátaniny“ se v předmluvě ostentativně distancoval a knihu proto nazval *Pravý výlet pana Broučka do Měsíce*. Čtenářsky úspěšný svazek doplnil o rok později *Nový epochální výlet pana Broučka, tentokrát do patnáctého století*, v němž pražského měšťana konfrontoval s husity v Praze obležené roku 1420 Zikmundovým vojskem. Matěj Brouček se poté objevil ještě ve dvou částech prvního dílu *Pestrých cest po Čechách* a ve druhém dílu téhož cyklu s podtitulem *M. Brouček na výstavě* (1892), jímž se autor, patrně již poněkud unaven, se svým hrdinou rozloučil. Nikoli ovšem česká kultura — v roce 1892 vyšla knížka *Luňan Hvězdomír Blankytný, Broučkův host v Praze roku 1891*, v níž měsíční poeta na oplátku navštíví planetu Zemi (pod pseudonymem Pravdomil Čech se skrýval významný matematik, prof. František Studnička). Oblíbená postava vstoupila i na jeviště Národního divadla ve výpravné hře *Výlet pana Broučka z Měsíce na výstavu* Františka Ferdinanda Šamberka (premiéra

18. června 1894), kde dosáhla sedmačtyřiceti repríz. Roku 1910 měla premiéru opereta Karla Moora *Výlet pana Broučka na Měsíc*, umělecky mnohem závažnější zpracování však představovala operní bilogie Leoše Janáčka *Výlety páně Broučkovy* (1908–1918, premiéra 23. dubna 1920 v Národním divadle v Praze). V dalších desetiletích nechyběly divadelní adaptace, jež rozličně reflektovaly postavu Matěje Broučka jako jeden ze svěbytných „českých typů“ (podrobněji k dobové recepci viz Topor 2016).

Literární druh a žánr

Čechova měsíční broučkáda (v časopisecké i knižní verzi) je osnována na žánrovém půdorysu fantastického cestopisu se satirickým zaměřením, jehož slavné literární předobrazy jsou v textu přímo či v narážkách zmiňovány, jako např. Lukianovy *Pravdivé příběhy* či *Gulliverovy cesty* Jonathana Swifta (uveden je též Cervantesův *Důmyslný rytíř Don Quijote de la Mancha*). Bezprostřední kontext pak představují románové utopie Julese Verna, hojně překládané do češtiny (např. Vernův román *Autour de la Lune* z roku 1870 vyšel česky ještě téhož roku v upravené podobě pod názvem *Cesta kolem měsíce*), či fantastické romány francouzského astronoma a spisovatele Camilla Flammariona. Zvláště časopisecká verze zřetelně paroduje tyto fantastické cestopisy, stejně jako tajemné líčení jasné letní noci na Vikárce zřetelně odkazuje na Arbesova romaneta (Krejčí 1952: 22). Líčení měsíčních poměrů přitom nezapře vliv fyziologické črty, soustřeďující se na vykreslení mravů a života určitého prostředí, jež se v průběhu 19. století konstituovala ve francouzské literatuře a silně zasáhla i většinu evropských literatur včetně české (Krejčí 2014 [1980]: 506). Žánrový půdorys fantastického cestopisu byl zřejmě také jedním z důvodů čtenářského zájmu v osmdesátých letech i pozdějších desetiletích:

Svatopluk Čech, píšící své prózy na rozdíl od ambiciózně pojímané básnické tvorby především pro pobavení čtenářů, projevil svou kombinací humoru a satiry i volbou atraktivních prostředí nemalý

instinkt pro vkus většiny čtenáře. V čase vzrůstající popularity verneovek nabídl českému čtenářstvu výlet do vesmíru (v tomto ohledu je vlastně po J. Arbesovi průkopníkem sci-fi u nás), byť tohoto atraktivního prostředí rovněž využil k satíře na umělecké poměry. Milovník fantastických příběhů však mohl tuto rovinu prózy ignorovat (ostatně řadový čtenář zřejmě radě Čechových literárních narážek vůbec nerozuměl) a kochat se pouze barvitým — v domácí literatuře dosud nevídaným — líčením hýřivě pestrých měsíčních krajin a měst.
(Mocná 2002: 44)

Výše uvedenou zmínku o Čechově podílu na konstituování české sci-fi — v době, kdy byl tento žánr teprve v plenkách — je třeba chápat pouze jako literárněhistorické konstatování. Dnešní čtenář, odkojený moderní science fiction dvacátého a jednadvacátého století, by byl patrně zklamán, pokud by od měsíční broučkíady očekával „klasické“ vědeckofantastické vyprávění a kladl na ně měřítko, na něž je zvyklý.

Kompozice

Titul knihy odkazuje k původnímu časopiseckému vydání od B. Rouska, jež touto novou verzí uvádí na „pravou“ míru. Pokračuje tak v rozverně mystifikační hře se čtenářem, započaté již v časopisecké verzi. Próza je dedikována autorovu bratru Vladimíru Čechovi a opatřena předmluvou, jež vysvětluje okolnosti vzniku této nové verze. Další text je pak rozčleněn do třinácti kapitol, označených římskými číslicemi a opatřených v závorkách synoptickými tituly, jak je tomu např. v již zmíněných *Gulliverových cestách*. Jejich smyslem je podnitit čtenářovu zvědavost, neboť tituly pouze naznačují, co se s hlavním hrdinou asi stane. Tak např. devátá kapitola je popsána takto: „Chrám Všeuměny a jeho nádhera. — Mecenáš. — Brouček básníkem. — Řády básnické. — Hostina poetů. — Náš hrdina vyloučen z kruhu pěvců. — Nešťastný nos.“ (Čech 2016: 124). Závěrečná třináctá kapitola má částečně charakter doslovu, neboť v něm vypravěč dovršuje satirickou pointu

a uvádí „důkazy“, že byl pan Brouček skutečně na Měsíci. Jednotlivé kapitoly, popisující Broučkovy návštěvy, přitom mají gradující charakter (navštívená obydlí jsou stále větší) a obvykle končí jeho neplánovaným odchodem či útekem po způsobeném faux pas. Logicky proto vyvrcholí zběsilou jízdou na Pegasovi, jež končí návratem na rodnou Zemi, jež Broučkův pobyt rámuje na začátku a na konci.

Témata a motivy

Hlavním důvodem vzniku cestopisu bývá zpravidla explicitní (či v některých případech implicitní) konfrontace mezi prostředím, z něhož vypravěč i čtenář cestopisu pochází, a prostředím, o němž pojednává. V případě cestopisů smyšlených či programově utopických bývá takto nastavené zrcadlo vlastní společnosti hlavním důvodem pro jeho sepsání, často maskované jako cestopis především z obav před cenzurou (to je již zmíněný případ *Gulliverových cest*). Z týchž důvodů někdy vznikají fiktivní cestopisy, pojednávající o vlastní zemi očima domnělých cizinců (Montesquieovy *Perské listy*, fiktivní dopisy dvou Peršanů o životě a mravech ve Francii). Nejinak je tomu i v případě Broučkova putování po Měsíci. V časopisecké verzi je měsíční společnost věrnou, nepřiliš vábnou kopií společnosti lidské: na Měsíci se mluví německy, mezi lidmi existuje podobná přetvářka, podobné instituce (pojišťovací ústavy), obdobné novinářské půtky, podobná nesvoboda i stejní ziskuchtivci, zosobnění v postavě měsíčňana Bimbilibiho, který se pozemského návštěvníka ujme především proto, aby ho zneužil jako cirkusovou atrakci pro svůj zisk.

V knižní verzi je hrot autorovy satiry namířen především na poměry literární a umělecké. Svatopluk Čech využil tradiční obliby měsíce (resp. luny) v soudobém básnictví a situoval sem „říši krásy“, kterou v duchu parnasistního lartpouarlartismu adorovali lumírovští básníci jako protiklad k „přízemní“ skutečnosti (Tureček 2015a: 100–108). Ta je také explicitně zmíněna v dialogu Broučka s jeho průvodcem Hvězdomírem

Blankytným, který se Broučka příznačně zeptá: „Pověz, čím jsi sloužil věčným ideálům, v jakém oboru jsi rozšiřoval říši krásy?“ (Čech 2016: 97). Blankytného otázka také nepřímou odráží bouřlivé diskuse o idealismu a realismu, které kulminovaly právě v osmdesátých letech 19. století (podrobněji viz Hrdina 2015): přepjaté estétství měsíčňanů je zde konfrontováno s přízemní požívačností pražského měšťana, jež představuje opačný extrém. Broučkova nechuť k umění přitom vyplývá z jeho vlastní zkušenosti s malířem, který mu včas neplatí činži.

Hlavní téma příběhu je doprovázeno řadou vedlejších motivů, které se objevují též v autorově prozaické i básnické produkci této doby (podrobněji viz Topor 2016: 487–492). Dobově aktuální rozměr mají narážky na spor o *Rukopisy královédvorský a zelenohorský*, který kulminoval roku 1886, stejně jako narážky na spor Čechů s Němci a české státoprávní požadavky vůči vídeňské vládě, jež jsou ironicky konfrontovány zejména v závěrečném návrhu, aby se Češi raději přestěhovali na Měsíc:

Ale hlavní jest, že by pomocí Měsíce mohla býti konečně ve skutek uvedena éra smiřovací a rozřešena prožluklá česká otázka. Čechy by se nemusily rozetnouti ve dvě, nýbrž pravá matka, naše národnost, přenechala by je raději celé Němcům a byla by přestěhována na Měsíc, který již pro svoji bližší polohu a kmenovou příbuznost tamějšího obyvatelstva, zvláště pak pro zjištěný úplný nedostatek výživných látek slavné vládě k onomu přesídlení mnohem lépe se hodí nežli například planeta Venuše, kterou, tuším, před nedávnem někdo se stejným účelem odporučoval.

(Čech 2016: 149)

V neposlední řadě je zde přítomen motiv vědeckého poznání o Měsíci, který se ve formě parodie objevuje jako svérázný popis odlišností mezi Měsícem a Zemí. V časopisecké verzi je mu věnován větší prostor než ve verzi knižní, kde ustupuje napínavějšímu ději. V knižním vydání se prostřednictvím Broučkovy zkušenosti čtenáři dozvídají, že je zde šestkrát menší přitažlivost či jak dlouho trvá měsíční den.

Satirické ostří zde má motiv moci: zatímco pozemské instituce, na něž je Brouček zvyklý, zde zpravidla chybí, fungují zde naopak instituce jiné, reprezentované např. básnickými řády, jež vytváření *mutatis mutandis* podobnou hierarchii a prostor pro korupci všeho druhu jako na Zemi, což hrdina neopomene ironicky glosovat.

Satirický charakter má rovněž motiv touhy po domově. Hlavní hrdina je k němu totiž veden nikoli ušlechtilými city, nýbrž přízemními pohnutkami, neboť po zkušenostech s měsíční stravou, spočívající v čichání vůně květin, se obává, že zde zemře hladu.

Čas a prostor

Děj Broučkova měsíčního výletu je poměrně přesně časově vymezen. Odehrává se v hrdinově snu od pozdního letního večera, kdy opustil hospůdku Na Vikárce, do západu slunce následujícího dne, kdy se probudil ve své ložnici a dozvěděl se od hospodyně, že ho k ránu našla policie ležet na Starých zámeckých schodech. Čas, který strávil během svého dobrodružství na Měsíci, lze odhadnout obtížněji, neboť měsíční den zde trvá celý pozemský měsíc a měsíční minuta jako pozemská půlhodina. Pan Brouček si tuto skutečnost s hrůzou uvědomí zvláště proto, že jíst třikrát denně zde znamená konzumaci více než jednou za týden, navíc se obává, že propásne výběr činže.

Prostor Čechovy prózy je rovněž přesně vymezen — předmluva a první kapitola se odehrává v Praze v hospodě Na Vikárce a v blízkosti Svatovítského chrámu, kapitola třináctá pak na policejním komisařství a posléze v Broučkově ložnici. V jeho pobytu na Měsíci se pak pravidelně střídají exteriéry a interiéry — v druhé až čtvrté kapitole se hrdina pohybuje v měsíční krajině, v páté a šesté navštíví Lunoborův palác, v sedmé a osmé kapitole se projíždí na Hvězdomírově pegasu, v deváté až dvanácté prochází Chrámem Všeuměny. Přestože měsíční krajina může evokovat čtenářům spíše nehostinnou

poušt, vypravěč si neodpustí parodii na parnasistní popis exotického místa, jež záměrně překypuje barvami a drahokamy:

Krajina, jíž ubíral se náš hrdina s měsíčanem, byla ozářena prazvláštním, nevýslovně krásným a magickým světlem, překonávajícím vše, co na obrazech svých v efektech světelných dostihli nesmrtelní mistři. Toto osvětlení samo stačilo, aby vdechlo i nejušednější krajině kouzelný půvab. Ale zde jevíly se v těch čarovných svitech a stínech tvary a barvy, kterými na Zemi ani nejbujnější tropická příroda nikdy neopojila zraky lidské. Stříbrné kmeny, nesoucí skvostné koruny ohromných listů smaragdových, přepondivně zpeřených, cípatých a řasnatých, svlačce, proplétající všechno jako démantová a safírová hadi, květy, podobající se zcela obrovským motýlům, a motýlové zcela podobní obrovským květům, perletový vzduch, fialové a pomerančové stíny lesní, z nichž svítily rubínové houby zvýší chalup, opálové tůně vodní s titánskými ametystovými růžemi báječných leknínů, jantarový opar, přecházející v dálce v ultramarínovou mlhu s topasovým obzorem — —

Ne! Odkládám bídný štětec. Pozoruji, že nedovedl jsem nastíniti než docela všední krajinu pozemskou. Čtete si jenom naše básníky a shledáte, že spatřují perletový vzduch, opálovou vodu a topasový obzor v nejstřízlivější krajině české.

(Čech 2016: 94—95)

Podobně vyznívá též popis Chrámu Všeuměny, jež vypravěč podal jako apostrofu drahokamů. Přehnané zdůraznění těchto rekvizit, jež autor parodicky použil již dříve např. ve *Skvostné novele (Národní listy 1882)*, zde opět slouží jako parodie parnasistní záliby v drahokamech a exotickém prostředí.

Vypravěč

V časopisecké verzi příběhu vystupuje v roli personálního vypravěče B. Rousek, který příběh prezentuje na základě Broučkova vyprávění. To mu umožňuje udržet si od něj i od hlavního hrdiny náležitý odstup, komunikovat se

čtenáři, v závěru se pak okázale distancovat od celého příběhu jakožto Broučkovy mystifikace, jíž Rouska vodil za nos. Ostatně již zvolený pseudonym napovídá, že jde o součást satirického záměru — B. Rousek čili Brousek jednak připomíná příjmení hlavního hrdiny, jednak odkazuje na satirické ostří příběhu (podobně postupoval později např. K. M. Čapek-Chod v románu *Turbína*, když továrníka a císařského radu označil jménem B. Ullik, tedy bulík, čímž naznačil jeho budoucí krach; Všetická 2005: 58—59). Vypravěčova hra se čtenáři zde jde tak daleko, že ve třetím pokračování dokonce otiskuje anonymní čtenářský dopis s vlastními polemickými poznámkami pod čarou a závěrečnou nabídkou, že „v originál dopisu může každý u autora (Vinohrady, třída Palackého č. 175, II. patro) nahlédnouti“ (Čech 2016: 22). Pokud by tak nedůvěřivý čtenář učinil, přesvědčil by se, že dopis skutečně existuje — jeho autorem byl Bedřich Katzer, v textu zmíněný autor pojednání *Měsíc a geologie*, jež měl Matěj Brouček u sebe; dopis se zachoval v Čechově pozůstalosti (Čech 2016: 469—470).

Perspektivu personálního vypravěče autor použil i v knižní verzi: zatímco v případě hlavního hrdiny čtenáře seznamuje s jeho myšlenkami, slovy i činy, ostatní postavy jsou čtenářům prezentovány jen do té míry, do jaké odhalují svou povahu a své jednání Matěji Broučkovi. Také zde vypravěč oslovuje čtenáře a rozvíjí své úvahy na různá témata týkající se Měsíce. Po zjištění, že se zde mluví česky, dokonce ironicky navrhuje rozšířit národní hymnu o další sloku:

*Kráterů kde jícny zejí,
kužely z nich jasné čnějí,
kde se šklebí tisíc rýh
po rovinách kruhových —
i tam žije Čechů plémě,
na Měsíci domov můj!
(Čech 2016: 89)*

Popisy měsíčnanů vypravěč odobývá poměrně stručně, místy je opět využije ke hře se čtenářem — éterickou podobu Etherey nakonec uzavře několikařádkovou mezerou s dovětkem: „Hleďte, moje pero, chtějíc vystihnouti tu pavučinovou něžnost, zaběhlo do líčení tak éterického, že pro tělesný zrak nezůstavilo na papíře ani dechu!“ (Čech 2016: 106).

Nedílnou součástí pásma vypravěče je i jeho mystifikační taktika. V předmluvě ke knižnímu vydání, podepsané iniciálami S. Č., vysvětluje čtenářům své trápení s B. Rouskem, „pochybenou existencí“, a informuje je o návštěvě pana Broučka ve své redakci, kam si majitel domu přišel stěžovat na Rouskovo nactiutrhání. Tato „pravá“ verze tak má nejen dát panu Broučkovi zadostiučinění, ale především „podati zároveň žasnoucímu světu pravdivou zprávu o měsíčních jeho objevech a příhodách, kteréž se mají k pošetilým smyšlenkám Rouskovy mystifikace jako dílo nesmrtelné k dětinské karikatuře“ (Čech 2016: 73). Důraz na realistickou „pravdivost“ je podtržen odkazy na skutečné osoby a skutečná místa (hostinský Würfl a hospůdka Na Vikárce). Hranice mezi fikčním a aktuálním světem se tak poněkud rozmlžuje: méně chápaví čtenáři jistě nepochybovali o smyšlenosti Broučkova výletu, mohli však být znejistěni, pokud jde o jeho fyzickou existenci. Nešlo přitom o ojedinělý přístup — podobně postupoval např. Jan Neruda v případě některých *Povídek malostranských* (Mocná 2012). Mystifikace je završena závěrečným tvrzením, že ilustrace v knize pocházejí od onoho malířského nájemníka, který si takto „odkreslí“ dlužnou činži (Čech 2016: 150).

Postavy

Ústřední postavou Čechova příběhu je Matěj Brouček, „pražský měšťan a majitel domu — třípatrového domu bez krejcaru dluhů“, jak se sám představuje (Čech 2016: 69). Právě vlastnictví domu tvoří nejnápadnější rys jeho charakteristiky (chlubí se jím i na Měsíci) a zároveň představuje zdroj jeho sebevědomí i vlastní identity (Mocná 2002: 50—51). Dům je zmíněn také

hned na začátku předmluvy v popisu postavy návštěvníka redakce ještě dříve, než čtenář zjistí, kým dotyčný vlastně je. Brouček je představen jako „člověk spíše malý než veliký, ale slušně vypouklého břicha, na němž po huňaté plyšové vestě splýval těžký zlatý řetěz od hodinek s četnými přívěsky v podobě půlměsíčků. I jinak jevil jeho oděv solidní krasocit zámožného pražského měšťana a kruhovitá, čistě oholená, v různých odstínech červené barvy zářící tvář byla plna té ušlechtilé důstojnosti, kterou propůjčuje toliko knihovní vlastnictví třípatrového domu“ (Čech 2016: 69).

Čechovo literární zobrazení a pojetí Broučka vycházelo z negativně vnímaného typu měšťáka, resp. šosáka, jak se objevil v průběhu 19. století ve francouzské literatuře i v literaturách dalších (Mocná 2007). V české soudobé próze nebyl tento typ ojedinělý, postavu vypočítavého měšťana Vítka vykreslil o rok dříve před Čechem např. oblíbený prozaik Jan Lier v povídce *Asseneth* (*Lumír* 1885; podrobněji viz Fránek 2015: 332—334). Mezi jeho hlavními „prohřešky“ figuruje rentiérství, povrchní vzdělání, přízemnost, tlusté břicho i staromládenecký život, který vede sám pro sebe, nikoli pro druhé. Jeho sympatičtějším bližencem je pak další z „českých typů“, Václav Kondelík Ignáta Herrmanna, s nímž byl Brouček často srovnáván (Mocná 2002: 40—57).

V Čechově pojetí však Brouček nepůsobí negativně, ale spíše komicky, k čemuž ostatně přispívá již jeho jméno. Jako jeho protipóly zde totiž figurují estétsky přepjatí měsíčnané, v první řadě jeho průvodce, básník Hvězdomír Blankytný. Ten je vykreslen jako básník s tradičními atributy (kůň pegas a varyto — domněle staročeský strunný nástroj z *Rukopisu královédvorského*) a jako bytost zmítaná prudkými citovými hnutími (hněv, lítost, zoufalství). Opravdovost hysterického záchvatu, jímž reaguje na myšlenku, že by mu Brouček mohl odloudit zbožňovanou Ethereu, je navíc relativizována přiznáním, že bolest této rány osudu prospěje jeho poezii. Podobně komicky vyznívají i další měsíční postavy — estetik Lunobor, předčítající své úmorné přednášky, či mecenáš

Čaroskvoucí, mezi jehož chráněnci panuje podobná řevnivost jako na planetě Zemi. Vedle těchto postav nevypadá Matěj Brouček tolik nesympaticky — na okřídleném pegasu s Hvězdomírem Blankytným připomíná spíše pokleslejší variaci Sancho Panzy s donem Quijotem. Tato nejednoznačnost ostatně zmátla i dobové kritiky, kteří si nebyli zcela jisti, na koho satira vlastně míří (Topor 2016: 494—497), sám autor ji pak ironicky reflektoval v předmluvě k husitské broučkářádě. V dalším výletu do husitské Prahy již byl proto Broučkův nehrdinský charakter autorem posouzen mnohem přísněji.

Ženské hrdinky jsou reprezentovány pouze nevýraznou Ethereou, objektem Hvězdomírova zbožňování, jejíž aktivní snaha o získání Broučkovy náklonnosti skončí potupně lapením do otcovy sítě, a Broučkovou starostlivou hospodyní. Šablonovitost ženských postav je však typická nejen pro Čechovo dílo, ale též pro žánr cestopisu i vědeckofantastické literatury, preferující hrdinské a průkopnické činy mužských hrdinů.

Jazyk a styl

Styl Čechovy prózy tvoří důležitou součást významového plánu díla, neboť se podílí nejen na podstatné části komiky, ale zejména slouží k základnímu rozlišení postav. Promluvy vypravěče využívají spisovnou češtinu, stejně jako promluvy Matěje Broučka, jež jsou však odstíněny jeho jadrnými výrazy, jimiž si ulevuje: „I to aby tisíc láter do toho celého měsíčního hospodářství!“ (Čech 2016: 116).

Největším zdrojem komiky jsou promluvy měsíčanů, parodující parnasistní zálibu v květnatých popisech, v dekorativní malebnosti s častou motivikou drahokamů a knižním vyjadřování. Vypravěč zde podává i charakteristiku měsíční češtiny, jež představuje výstižnou ukázkou parnasistního stylu:

Slovník měsíctiny vymýtil množství slov v pozemské češtině obyčejných, klada místo nich slova méně obvyklá neb docela nezvyklá, nebo

všelijak je opisuje. Tak například neříká se v měsíctině nikdy prostě „oko“, nýbrž „zor“ nebo „hled“ (při ženských zhusta „hvězdička“ nebo „pomněnka“ — užívání některých slov výhradně při krásném pohlaví je také charakteristickým znakem měsíctiny!); ne „ústa“, ale „rtové“ (při ženských „maliny“ nebo „korály“); ne „zuby“, ale „šňůry perel“; ne „vlasy“, nýbrž jen „kadeře“, „kštice“, „čupřiny“, „temná mračna“, „zlatý déšť“ [...] Neříká tedy nikdy „dcera“, „hosta“, „dereš“, „šeptají“, „může“, „plane“, nýbrž „dci“, „hostě“, „dřeš“, „šepcí“, „můž“, „plaje“ nebo „plá“.

Co konečně stavby vět se týče, řídí se měsíční čeština pravidlem, že sluší přirozený slovosled roztrhati a přemetati tak, aby stálo práci co možná největší shledati ty kusy opět dohromady a vypátrati pravý jejich smysl. Vhodným příkladem bude měsíční věta: „Po vysoké kmitavý věčné před starého chrámu oltářem lampy svit, plaché do pestrých metaje gotických oken květů paprsky, soumrakem se potácel klenbě.“

Zdá se vůbec, že jest hlavní snahou měsíčanů mluvit i psát tak, aby jim posluchač a čtenář rozuměl co nejméně.

(Čech 2016: 90—91)

Parnasistní způsoby přejímá vypravěč také ve svém popisu měsíční krajiny (viz výše). Měsíční postavy mluví ve verších, jež vypravěč většinou převádí do prózy. Výjimku tvoří postava Etherey, jíž autor připsal hned tři sonety. V nich se objevují typické znaky parnasistní poetiky (zejména exotické lexikum, odkazující ke světu antiky a orientu):

*Své písně přináším vám snivou astru,
v níž rosa blýská jako slzy barda,
jež voní jako aloe a narda
a nebojí se nízkých kritikastrů.*

*Své písně perutí vás měkce zastru,
jež plamenná je jako zraky Sarda,
jež hebounká je jak srst leoparda
a čistá jako číše z alabastru.*

*A zní jak hudba Eolových píšťal,
jak Vesny ples, když jásá do syringy,
an zlaté květy do vln sype dřívál,*

*jak rozechví-li cherub s čelem sfingy
svým křídlem zvonku nebeského křišťál
a nebem zazní sladké cingyliny!*
(Čech 2016: 106–107)

Shrnutí

1. Svatopluk Čech patří k předním představitelům ruchovsko-lumírovské generace. Vynikl především jako autor veršovaných epických skladeb i politické lyriky, jimiž si získal popularitu a velkou oblibu v české společnosti.
2. Jeho početné povídky, novely i romány mají často humoristické a satirické zaměření. Mezi nimi vynikají čtenářskou oblibou tzv. broučkády, příběhy o podivuhodných výletech majitele činžovního domu na Starém Městě.
3. *Pravý výlet pana Broučka do Měsíce* vznikl na žánrovém půdorysu fantastického cestopisu s některými prvky sci-fi, jež autor satiricky zaostřil.
4. Předmětem jeho satiry je jednak požívačný a omezený domácí pán, jednak jeho protiklad — estétští měsíčňané, jejichž prostřednictvím autor parodoval dobové parnasistní tendence v literatuře a umění, tíhnoucí k lartpourlartismu.
5. Personální vypravěč podává dějovou zápletku na základě podání Matěje Broučka, udržuje si však od jeho postavy patřičný odstup; zároveň přináší vlastní úvahy a rozehrává mystifikační hry se čtenáři ohledně Broučkovy autenticity.
6. Matějem Broučkem domestikoval autor českou variantu evropského literárního typu omezeného a požívačného měšťáka, jehož rysy ovšem nevypadají v konfrontaci s krasoduchými měsíčňany zcela negativně.
7. Důležitou součástí představuje jazyk a styl — promluvy měsíčňanů jsou pojaty jako parodie parnasistní záliby v knižních výrazech, exotice a dekorativní malebnosti, zatímco Brouček mluví spisovnou češtinou s lehce expresivním zabarvením.

Literatura

Čech, Svatopluk

2016 *Výlety pana Broučka*; ed. M. Topor (Brno: Host)

Červenka, Miroslav — Sgallová, Květa

2015 „Sémantika metra v poezii lumírovců“; in Květa Sgallová: *O českém verši* (Praha: Karolinum), s. 264–327

Fránek, Michal

2015 „Zeyer, Vrchlický, Lieber: česká próza v dotyku s parnasismem“; in Aleš Haman — Dalibor Tureček a kol.: *Český a slovenský literární parnasismus. Synopticko-pulzační model kulturního jevu* (Brno: Host), s. 293–341

Haman, Aleš — Tureček, Dalibor a kol.

2015 *Český a slovenský literární parnasismus. Synopticko-pulzační model kulturního jevu* (Brno: Host)

Hrdina, Martin

2015 *Mezi ideálem a nahou pravdou. Realismus v českých diskusích o literatuře 1858–1891* (Praha: Academia)

Krejčí, Karel

1952 *Svatopluk Čech a Matěj Brouček pražský měšťan* (Praha: Osvěta)
1975 [1946] „Básnický typ Svatopluka Čecha“; in *Česká literatura a kulturní proudy evropské* (Praha: Československý spisovatel), s. 252–263
2014 [1980] „Fyziologická črta v české literatuře“; in *Literatury a žánry v evropské dimenzi. Nejen česká literatura v zorném poli komparatistiky*, ed. M. Černý (Praha: Slovanský ústav AV ČR — Euroslavica)

Mocná, Dagmar

2002 *Případ Kondelík. Epizoda z estetiky každodennosti* (Praha: Karolinum)
2007 „Žába na prameni. Obraz domácího pána v české literatuře“; in *Opomíjení a neoblíbení v české kultuře 19. století*, ed. Helena Lorenzová — Tatána Petrasová (Praha: KLP), s. 59–66
2012 *Žádný svět Povídek malostranských* (Praha: Academia)

Topor, Michal

2016 „Komentář“; in Svatopluk Čech: *Výlety pana Broučka* (Praha—Brno: Host), s. 485–525

Tureček, Dalibor

2015a „Model“; in Aleš Haman — Dalibor Tureček a kol.: *Český a slovenský literární parnasismus. Synopticko-pulzační model kulturního jevu* (Brno: Host), s. 94–165
2015b „Čechova Dagmar“; in Aleš Haman — Dalibor Tureček a kol.: *Český a slovenský literární parnasismus. Synopticko-pulzační model kulturního jevu* (Brno: Host), s. 191–233

Všetička, František

2005 „Román K. M. Čapka-Choda“; in *Možnosti Meleté* (Olomouc: Votobia), s. 56–71

O autorovi

Michal Fránek je vědeckým asistentem v Ústavu pro českou literaturu AV ČR, v. v. i., v Praze (pracoviště Brno) a odborným asistentem v Ústavu české literatury a knihovnictví Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně. Specializuje se na českou literaturu 19. století, zvláště na český literární realismus a parnasismus. Je autorem řady studií, podílel se mj. na kolektivní monografii *Rukopisy královédvorský a zelenohorský a česká věda (1817–1885)*, vydané v nakladatelství Academia roku 2014. Zabývá se též brněnským literárním místopisem (spolupůrce projektu www.brno poeticke.cz).

O České knižnici

Česká knižnice je dlouhodobě koncipovaná ediční řada, která si klade za cíl představit v reprezentativní a textově spolehlivé podobě vrcholná literární díla vzniklá v českých zemích od počátků k dnešku. Za dvacet let existence *České knižnice* vyšlo v této řadě více než devadesát titulů, což ji řadí k nejvýznamnějším edičním projektům české literární historie.

Každý svazek, odborně posouzený vědeckou radou, je pečlivě edičně připraven, podílejí se na něm lektor a vědecký redaktor, kteří spolupracují s editorem na výsledném textu. Nedílnou součástí každého svazku je komentář, který seznamuje čtenáře z řad odborné i laické veřejnosti nejen se souvislostmi vzniku díla, jeho zapojením do celku autorovy tvorby a žánru, ale též s dobovým i pozdějším ohlasem.

Od roku 2016 edici *Česká knižnice* společně vydávají Nadační fond Česká knižnice, Ústav pro českou literaturu AV ČR a nakladatelství Host.

Na vydání jednotlivých svazků přispívá Ministerstvo kultury České republiky. Redakce pracuje s podporou z programu Strategie AV21, řízeného a financovaného Akademií věd ČR.

Svatopluk Čech

Výlety pana Broučka

Edice a komentář: **Michal Topor**

Počet stran: **576**

Vydání: **v České knižnici první**

ISBN **978-80-7491-655-7**

Rok vydání: **2016**

Z díla klasika poezie i drobnější prózy Svatoopluka Čecha (1846—1908) přináší Česká knižnice jako první svazek humoristicko-satirické „broučkiády“. Obsahuje všechny prózy spojené s postavou pražského měšťana Matěje Broučka, jež společně nebyly vydány již několik desetiletí: dvě verze *Pravého výletu pana Broučka do Měsíce* (časopisecky 1886, knižně 1887), *Nový epochální výlet pana Broučka, tentokrát do patnáctého století* (1889) a *M. Brouček na výstavě* (1892). V podobě kriticky komentované edice vycházejí tyto prózy vůbec poprvé. Kniha nabízí čtenářům poutavý vhled do kultury poslední třetiny 19. století, do historie české literární satiry i do způsobů reflektování naší národní identity, neboť Brouček se stal — podobně jako před ním Švanda dudák a po něm Švejk — prototypem češství.